

Vaderna Gábor, *Élet és irodalom. Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében*

Ráció Kiadó, Budapest, 2013, 456 p.

Vaderna Gábor könyve a Ráció Kiadó Ligatura könyvsorozatának kilencedik darabjaként jelent meg, s már pusztán e könyvsorozathoz való tartozása révén sokat elárul elméleti, metodológiai kötődéseiről. A 2007-ben útjára indított, ma már a tizenegyedik megjelent kötetet is megért sorozat darabjainak közös ismértve ugyanis az irodalomtörténet-írás interdiszciplináris beágyazottságának a tételezése. A sorozat különböző kötetei az utóbbi évek irodalomtörténet-írását jelentősen befolyásoló, megújító nemzetközi tendenciákhoz kapcsolódnak, és ezek módszertani javaslatait 18–19. századi magyar forrásokra alkalmazzák. Noha a szerkesztők eredetileg a magyar irodalomtörténet-írás minden korszakára kiterjedő sorozatot terveztek, a megjelent kötetek mindeddig csupán a klasszikus magyar irodalomként ismert korszak különböző írói életműveinek és -pályáinak problémacentrikus értelmezésére hoztak példákat. E tény azonban nem az eredeti szerkesztői szándék változásáról, hanem a kortárs hazai irodalomtörténet-írás egyik érdekes jelenségéről tanúskodik. Az a nemzetközi társadalomtudományos szemlélet ugyanis, amelynek meghatározó összetevői a társadalom-, a mikro-, a média-, az esztétikátörténeti, valamint a kulturális antropológiai irányzatokhoz való kapcsolódás, úgy tűnik, mindeddig a klasszikus magyar irodalmat érintő korszak kapcsán fejtett ki számottevő hatást a magyar irodalomtörténet-írásban, hozzáteve persze: e szemlélet hatásának egyedi példái más korszakokra vonatkozóan is kimutathatók. A Ligatura sorozat egyik legnagyobb erénye azonban, hogy e szemléletváltást a különböző tudományos közegekhez, intézményekhez, iskolákhoz kötődő értelmezők összefogásával, mintegy koherens, nemcsak a klasszikus magyar irodalom értelmezését, kérdésfelvetéseit, hanem értelmezői nyelvét is alapvetően befolyásoló tendenciaként képes felmutatni.

Vaderna Gábor könyvének jelentősége, hogy a fent említett elméleti, módszertani szemlélethez való kapcsolódása révén egy vitatott, ellentmondásos, de főként az irodalomtörténetben alig jelen lévő írói-közéleti arisztokrata életpálya mozzanatait emeli az értelmezés fókuszába. S noha főhőse gróf Dessewffy József, a 19. század első évtizedeinek tevékeny és közismert főnemese, Vaderna könyve nem tekinthető e figura alakja köré szerveződő életrajzi elbeszélésnek, sokkal inkább egy meghatározott problematika köré szerveződő monográfiának. Dessewffy József korának roppant ellentmondásos személyisége volt: országgyűlési követ, a sajtószabadság híve, a Magyar Tudós Társaság és a Casino felállításának támogatója, ugyanakkor Széchenyi reformterveinek értetlen szemlélője. Író, költő, Kazinczy barátja, a magyar kultúra mecénása, ám Bajza József maradi ellenfele a Conversations-lexikoni

pörben. Az életpálya ellentmondásait Dessewffy korábbi értelmezői a gróf különböző tevékenységeinek szigorú elválasztásával inkább eltakarták, mellőzték, nehogy az egymásnak ellentmondó elbeszélések rossz színben tüntessék fel hőyüket. Vaderna azonban épp az ellentmondásokra koncentrált, az egymásnak feszülő elbeszéléseket szembesíti monográfiájában, ő ugyanis nem értékelni, hanem megérteni kívánja Dessewffy ellentmondásos életpályáját és írói teljesítményét. Ennek, az egyedi példára koncentráltó, a mikrotörténelem módszertanára emlékeztető, nem makrotörténeti és nem hosszú irodalomtörténeti folyamatok struktúráit elemző léptékváltásnak azonban megvan a korszak más célokat követő kísérleteire vonatkozó hozadéka is. Hiszen miközben a monográfia a társadalmi reprezentációk és normák elsajátításának egyedi példáját igyekszik megragadni egy 19. század eleji arisztokrata életforma különböző aspektusainak elemzésében, jóval általánosabb társadalomtörténeti folyamatok megragadásáról is tanúskodik. Vaderna monográfiája Dessewffy ellentmondásos életpályáját az érzékeny embertípus 19. századi hanyatlásával magyarázza, e hanyatlást pedig a felbomló rendi és a jelentkező polgári nyilvánosság összjátékának kontextusában értelmezi. Ily módon Dessewffy József működésében e két nyilvánosságtípus szinkrón jelenlétének, egymásbafonódásának története is megragadhatóvá válik a 19. század első négy évtizedében.

A monográfia elméleti kiindulópontját a Ligatura sorozat több kötetére is jellemző kontextuális irodalomfelfogás jelenti. Mint ahogy Vaderna könyvének címe és alcíme is jelzi, a monográfia az irodalom fogalmát egy tágabb kulturális diskurzusba ágyazottan vizsgálja. A vizsgált korszak egyik legnagyobb kihívása azonban, hogy e tág kulturális diskurzus nemcsak rendkívül összetett, hanem a különböző szövegek sok esetben olyan utalásrendszerbe illeszkednek, amelyek ma már nehezen azonosíthatók. A korszak sokszínűségének és a különböző diskurzustípusok egymásmellettségének ténye a Vaderna által használt felvilágosodás-fogalomra vonatkozóan is fontos következtetéssel jár. A monográfia szerzője meggyőzően érvel egy normatív korszakfogalom elvetése mellett, és a korszakban jelen lévő diskurzusok összjátékának analizésére hívja fel a figyelmet.

A felvilágosodás fogalmának így módon való értelmezését nyilvánvalóan Vaderna forrásadottságai is ihlették. Hiszen a korszak különböző diskurzustípusainak szinkrón együttlétét mi sem bizonyítja jobban, mint Dessewffy József életműve. A különböző magán- és közéleti szerepekben tevékenykedő Dessewffy hatalmas és rendkívül változatos írott hagyatékat testált az utókorra. E jelentős forrásanyag ma különböző közgyűjteményekben hozzáférhető, Vaderna pedig vérbeli kutatóként fáradhatatlanul járta és kutatta végig az archívumokat. E különösen gazdag nyomtatott és kézirat forrásanyag, míg módszertanilag változatossága révén állította nehéz helyzetbe kutatóját, utólag épp a kutatástörténet mitizálásának vált talán legfontosabb eszközévé. Vaderna rendkívül (ön)tudatos irodalomtörténész, aki Dessewffy gróf történetének elmesélésével egyidőben saját kutatói önimázsépítését sem bízta a véletlenre. Ebben a tekintetben rendkívül szimpatikus az a könyvben felhasznált, gazdag forrásanyaggal kapcsolatos önironikus megjegyzése, mely szerint bármely archívumba

tette volt be a lábát, csak úgy ömlöttek szembe vele a különböző kéziratos és nyomtatott, feldolgozott és feldolgozatlan dokumentumok.

E rendkívül heterogén forráscsoportot Vaderna könyve a rendi és polgári nyilvánosság különböző típusainak elkülönítése mentén strukturálja. Így a bevezető fejezetek után a családi, a baráti, az irodalmi és az intézményesülő nyilvánosság fogalmai mentén kerül elemzésre a sokrétű Dessewffy-hagyaték egy-egy forráscsoportja. A különböző fejezetek közös fókusza az érzékenységnak és a felvilágosult diskurzusnak a mindennapok társadalmi gyakorlataival szoros összefüggésben való vizsgálata. Vagyis annak a tézisnek egyedi példán és meghatározott forráscsoportokon keresztül való minuciózus elemzése, mely szerint a 18. században végbemenő „antropológiai fordulat” az érzékeny embertípus megjelenését eredményezte, ennek irodalomtörténeti hatása pedig az említett típus különböző irodalmi szerepeiben ragadható meg. Az értelem és az érzelem közötti mérték megtalálásával, valamint az élet és irodalom közötti kapcsolat kiterjesztésének lehetőségeivel foglalkozó érzékeny ember társadalmi cselekvéseinek elsősorban nem a szép megtalálására irányuló törekvései is tehát esztétikailag érthetők meg. Az esztétika területe a Dessewffy életét felölelő periódus nagy részében ugyanis még nem határolódott el a mindennapi élet egyéb területeitől.

A családi nyilvánosság kontextusában Dessewffy irodalmi szerepe a gyermekei neveltetésével kapcsolatos elvek diszkurzív elbeszélésében érhető tetten a kortársaknak vagy a gyermekeinek írt leveleiben. A baráti nyilvánosság közegeiben a Kazinczyval, a gróf jó barátjával a Kisfaludy Sándor költészete és a Csokonai Vitéz Mihály verseinek posztumusz kiadása kapcsán kialakult vita elemzése által az irodalmi szerepkülönbségek a különféle világirodalmi mintákkal és esztétikai elvekkel való azonosulás magyarázatában nyernek értelmet. Az irodalmi nyilvánosság értelmezésével foglalkozó fejezetek legizgalmasabb kérdése, hogy a mecénásként is működő gróf szorosabb értelemben vett szépírói íráshabitusában a reprezentációs szándék hogyan viszonyul a nyilvánvalóan érzékelhető irodalmi ambíciókhoz. A *Bártfai levelek* alaposan feltárt keletkezés- és kiadástörténete, valamint kudarcos befogadástörténete, illetve a kéziratban maradt verseskötet kiadásra való előkészítésének mozzanatai arról győzik meg az olvasót, hogy miközben Dessewffy jól érzékelte a modern értelemben vett közönség hatóerejének növekedését, a 19. század első évtizedeiben már jelentkező irodalmi piacodáshoz való igazodását korlátozta főúri, arisztokrata kapcsolati tőkéje. Hiszen, miközben köteteit nem saját, létező erőforrásaiból kívánta kiadni, hanem előfizetők útján, tehát számolt egy modern értelemben vett publikum létevel, e publikum valójában saját arisztokrata baráti köréből került volna ki. Arra vonatkozóan egyáltalán nem maradtak információk, hogy milyen lehetősége lett volna például a megjelent *Bártfai levelek* szélesebb körben való terjesztésére.

A nyilvánosság szerkezetének esztétörténeti analízisét az intézményesülő nyilvánosság kontextusával foglalkozó fejezetek nyújtják. A monográfia e fejezetcsoportjában válik nyilvánvalóvá, hogyan transzformálódtak a rendi politizálás terei modernebb médiumokba. Dessewffy az 1820-as évek végén és az 1830-as évek

elején a legkülönbélebb irodalmi és politikai viták főszereplője volt. A nyilvánosság szerkezetváltozásával foglalkozó fejezetek tehát Dessewffynek a sajtószabadságról folytatott vitáját, a *Hitel*-vitát és a Conversations-lexikoni pört vizsgálják. A tanulmánycsoport legelső, Dessewffy 1828-ban vezetett kéziratos naplótöredékét értelmező fejezete a másik három fejezethez képest, véleményem szerint, kilóg a sorból. A nyomtatott nyilvánosság körében műfajilag is egymáshoz kapcsolódó vita-elemző fejezetekhez képest a dietetikai feljegyzéseket, majd a társalkodási életről tett megfigyeléseket tartalmazó napló értelmezésében kevés kapcsolódási pontot látok az említett három fejezettel. A kéziratos nyilvánosság kontextusában értelmezve is problematikus lett volna a fejezet, hiszen míg e fogalomkörbe roppant jól illeszkednek a levelezést, illetve a *Hitel*-vita mindeddig kéziratos és Vaderna által első ízben feltárt, rendkívül izgalmas szövegcsoportját, a *Hamvénő* című epigrammaciklust elemző részek, a napló elemzése nem tárt fel az előbb említett kéziratokhoz hasonló társas használatot. A társadalmi gyakorlatok személyes átélése tekintetében azonban rendkívül izgalmas tanulságokkal szolgál, talán különálló fejezetként, vagy exkuzusként való elhelyezése meggyőzőbb lett volna.

A Dessewffy és Széchenyi nevezetes vitáját elemző fejezet arra mutat rá a diskurzuselemzés legapróbb részletekre odafigyelő módszerével, hogy, a korábbi szakirodalmi állásponttal ellentétben, Dessewffy valójában nem elvetette Széchenyi *Hitel*-ét, hanem kiegészítésére, javítására tett javaslatot. Az elemzés ugyanakkor a vita mindeddig ismeretlen forráscsoportjára is felhívja a figyelmet. Dessewffy Széchenyinek a *Világban* kifejtett válaszára ugyanis egy epigrammaciklusban reagált. A ciklus feltételezhetően jól ismert volt a kéziratos nyilvánosságban, vagyis a gróf baráti körében, ám a publikum előtt Dessewffy nem kívánt fellépni vele. A fejezet végső következtetése, hogy a két gróf közötti vita nem annyira gazdaságfilozófiai vagy politikai struktúrákhoz való viszonyában ragadható meg, hanem jóval inkább antropológiai-filozófiai kérdésekben.

Vaderna könyvének a *Hitel*-vitáról szóló fejezete a vita korabeli kontextusának alaposabb megértéséhez járul hozzá. Értelmezése a továbbiakban megkerülhetetlen lesz a *Hitel*-interpretációk környezetében. A monográfia, véleményem szerint, legjobban megírt fejezete azonban az utolsó, a Conversations-lexikoni pörrel foglalkozó rész. Vaderna minden apró részletre kiterjedő diskurzusanalízise, a narráció és a történeti megismerés viszonyát lenyűgöző érzékenységgel kezelő elemző módszere, a szövegek retorikáját és a narrátori nézőpontokat korabeli kulturális diskurzusokkal és eszmetörténeti kontextusokkal szembeállító, végtelenül aprólékos, alapos, figyelmes értelmezései monográfiája minden egyes fejezetére jellemzők. A legapróbb részleteket és utalásokat kontextualizáló elemzései azonban sok esetben elrejtik az egyes fejezetek világos következtetéseit az olvasó elől. A Conversations-lexikoni pörről szóló rész azonban nem keltett ebben az értelemben hiányérzetet. Más értelemben sem. A fejezet négy perspektívából nézi végig a pör történetét: mit láthatott belőle a publikum, hogyan viszonyultak a pörhöz a kortárs, a vitát csak szemlélő, abba bele nem szóló írók, hogyan gondolkodtak a vitában a lexikon ellenfelei és a lexikonisták. Végül Dessewffy álláspontja is láthatóvá válik, majd a nézőpontok

összjátékából derül fény a vita nem eszmetörténeti, hanem gazdasági, intézményszervezési és személyes törésvonalaira, azokra az aszimmetrikus érdek- és normarendszerekre tehát, melyek a vitapartnereket összekötötték vagy elválasztották egymástól.

Vaderna Gábor monográfiája hatalmas levéltári és kéziratári anyagot dolgozott fel. A forrásanyag felkutatását és alapos átnézését bizonyító kitartása és szorgalma alapos korszak- és szakirodalom-ismerettel, valamint mindenre kiterjedő, részletes diskurzuselemzéseivel kapcsolódott össze. Könyve megnyugtató módon tisztázza gróf Dessewffy, a konzervatív felvilágosodás jelentős alakjának eszmetörténeti helyét. A monográfia azonban a 19. századi magyarországi nyilvánosság szerkezetváltozása és a még alapos feltárássra váró arisztokrata kultúra, irodalom- és íráshasználat iránt érdeklődők számára is rendkívül hasznos olvasmány lehet. A *Ligatura* sorozat más köteteihez hasonlóan nemcsak irodalomtörténészek, hanem a társtudományok kutatói számára is tartogat figyelemre méltó eredményeket.

Török Zsuzsa